

درنگی در جایگاه امامزادگان و تاثیر آن در توسعه فرهنگ زیارت

(تاریخ دریافت: ۹۵/۲/۲؛ تاریخ پذیرش: ۹۶/۶/۲۵)

روح الله متقی نیک*، نفیسه زارعی**

چکیده

در طول تاریخ اسلام، شناخت امام و پیوند با خاندان پیامبر از منزلت ویژه‌ای برخوردار بوده است؛ به گونه‌ای که دوستی و پیوند با فرزندان و دوستان ایشان مورد عنایت مردم بوده است و در روایات وارده، همواره به زیارت ایشان تأکید فراوان شده است؛ زیرا زیارت، نشان‌دهنده شوق درونی انسان و نشانی از محبت و تعلق خاطر او می‌باشد. از طرفی با توجه به در دسترس نبودن قبور ائمه برای برخی افراد و منتسب بودن امامزادگان به اهل بیت (علیهم السلام) و در نتیجه احترام خاص شیعیان به ایشان در طول تاریخ، این بقاع متبرک علاوه بر نقش و تأثیر مذهبی، می‌توانند خود در اشاعه فرهنگ و سیره علوی تأثیرگذار باشند. از این رو زیارت امامزادگان منتسب به ایشان، به مثابه پل ارتباطی، جهت توسل به معصومان (علیهم السلام) است که این تشریف خود زمینه‌ساز گسترش فرهنگ زیارت شده است. این نوشتار می‌کوشد تأثیر جایگاه امامزادگان بر فرهنگ زیارت را از این منظر مورد بررسی قرار دهد. یافته‌ها نشان می‌دهد امامزادگان در حفظ هویت منطقه‌ای که در آن قرار دارند و در کاستن آمار جرم و فساد این مناطق نقش ویژه‌ای دارد.

واژگان کلیدی: زیارت، امامزاده، فرهنگ، توسعه فردی، توسعه اجتماعی.

مقدمه

انسان به‌طور فطری دوستدار محبت است. از این رو، به افراد خاصی علاقه‌مند می‌شود و به آنها عشق می‌ورزد. گاه این عشق و علاقه، در نبود آن افراد نیز از بین نمی‌رود و به صورت‌های گوناگون مانند حفظ آثار و مکتوبات و حفظ مکان زندگی نمایان می‌شود. زیارت فیزیکی از جلوه‌های عشق و محبت انسان به دیگران است. این‌گونه بزرگ‌داشت‌ها و ارادت‌ها همه در فطرت کمال‌جویی انسان ریشه دارد. زیارت، یکی از مهم‌ترین آموزه‌های معنوی اسلام است که در فرهنگ اسلام به‌ویژه تشیع، جلوه‌ای

*. (نویسنده مسؤل) کارشناس ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی. motaghinik@gmail.com

** کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث.

خاص یافته است. زیارت اماکن متبرکه نشان از ارادت و احترام ویژه زائر در حق آنان و بهره گیری از فیوضات معنوی آن بزرگواران است؛ زیرا بار سفر بستن و تحمل سختی‌ها و گرفتاری‌های سفر نشان می‌دهد عشق و محبت خالصانه، وجود زائر را فراگرفته و او را مشتاق زیارت انسانی کامل کرده است. فلسفه زیارت، عشق و ارادت انسان، در مقام موجودی کمال جو، همراه با کسب فیض از محضر فرد زیارت‌شونده است. از جمله آثار و برکات زیارت قبور اهل بیت (علیهم السلام) و اولیاء الهی، آشنایی بیشتر با صاحبان آن بقعه‌های مطهر است. زائر با شناختی اجمالی از آن ذوات مقدس و منور الهی به زیارت مشرف می‌شود و با انجام مراسم زیارت و ورود در آن روضه‌های مبارک، شناخت تازه‌ای از آنها پیدا می‌کند؛ به ویژه اگر زیارت‌نامه‌های مخصوص و مأثور را نیز قرائت کند، با جایگاه اصلی و مقام رفیع و شایسته آنان آشنا می‌شود و بر ارزش وجودی خود اضافه می‌کند؛ زیرا بخش عمده و اهرم اصلی دور افتادن گروهی از مردم از اهل بیت (علیهم السلام) همین عدم شناخت صحیح از آن عزیزان خداست. با این حال مزار حجت‌های الهی همیشه در دسترس انسان نیست، از این رو میل درونی، انسان را وادار می‌دارد که این شوق درونی را با واسطه ابراز کند و این واسطه‌ها همان امامزادگان هستند که فرزندان یا نوادگان امامان معصوم (علیهم السلام) می‌باشند. زیارت قبور امامزادگان خود به خود منجر به شکل‌گیری فرهنگی اسلامی در سایه سار قبور مطهر و منور ایشان شده است. زیارت قبور انبیاء و اولیای الهی نمادی از احساس محبت درونی انسان و تعلق خاطر او می‌باشد؛ زیرا که در نهاد زیارت، بزرگداشت و احترام نهفته است و این وابستگی قلبی و محبت و علاقه زائر است که وی را به سوی زیارت می‌کشاند.

درباره امامزادگان تحقیقات بسیاری انجام شده که حاصل آن چندین مقاله و کتاب است که از آن میان می‌توان به پژوهش‌های زیر اشاره کرد: مقاله‌ای با عنوان «بررسی جایگاه زیارت امامزادگان در مهندسی فرهنگی» نگاشته سرکار خانم نرجس امینی و نیز پژوهشی با عنوان «فلسفه زیارت امامزادگان و نقش آن در جامعه دینی» نوشته سرکار خانم منیژه ناصح ستوده. در پژوهش حاضر با مفروض گرفتن جایگاه والای زیارت امامزادگان در نگاه قرآن و احادیث اهل بیت، تلاش می‌شود جایگاه زیارت امامزادگان و تأثیرات فرهنگی آن، در دو بعد فردی و اجتماعی مورد بررسی قرار دهد.

بحث و بررسی

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- مفهوم زیارت

واژه زیارت از زور گرفته شده است، ابن فارس می‌نویسد: «الزاء و الواو و الراء، أصل واحد يدل على الميل و العدول؛ زیارت از ریشه «زور» است. اصل این واژه به معنای میل و عدول از چیزی است». (ابن فارس، ۱۴۲۹: ۳، ۳۶) حال زائر نیز از همین مقوله است؛ چرا که وقتی فردی به زیارت فرد دیگری می‌رود، تمایل به سوی او یافته و از دیگران عدول می‌کند و زایر یعنی کسی که به یک طرف میل پیدا می‌کند و از ماسوای آن عدول می‌کند. (میلانی، ۱۳۹۲: ۱، ۲۹)

فیومی نیز در تعریف واژه زیارت می‌نویسد: «زارة زیارة و زواراً: قَصْدُهُ ... و الزَّيَارَةُ فِي الْعُرْفِ قَصْدُ الْمَزُورِ اِكْرَامًا لَهُ وَ اسْتِنَاسًا بِهِ؛ زیارت به معنی قصد دیار کسی نمودن و در عرف به معنی کسی را قصد کردن و به دیدار شخصی شتافتن به منظور اکرام و بزرگداشت او و انس و الفت گرفتن به او است.» (فیومی، ۱۴۰۵: ۳۵۴) «زور»، به قسمت بالای سینه گفته می‌شود. (ابن منظور، ۱۴۱۴: ذیل واژه زور) طریحی می‌نویسد: «در دعایی آمده است: اللهم اجعلني من زوارك؛ خدایا، مرا از زائران خود قرار بده.» (طریحی، ۱۴۰۸: ۲، ۳۰۴) خدای تعالی جسم نیست تا مکانی خاص و جهت معین داشته باشد. پس معنای این دعا چنین است: خدایا، مرا چنان قرار بده که فقط به تو تمایل و توجه داشته باشم. وقتی انسان به خدا تمایل نمود، در واقع از ماسوای حضرت باری تعالی اعراض و عدول کرده است و از کسانی شده که به آن درگاه باشکوه پناه آورده، از او یاری طلبیده و کاری با ماسوای او ندارد. (میلانی، ۱۳۹۲: ۱، ۳۰)

صاحب مجمع الحریین در ادامه می‌نویسد: «در حدیث آمده است: من فعل كذا فقد زار الله في عرشه؛ هر کس فلان عمل را انجام دهد، خدا را در عرش خودش زیارت کرده است.» (طریحی، ۱۴۰۸: ۲، ۳۰۴) یعنی خدا را قصد کرده و به او تمایل نموده و از ماسوای خدا عدول و اعراض کرده است؛ به بیان دیگر اثر این عمل چنین است که خدای تعالی این شخص را به خود اختصاص می‌دهد، تمایل او را به سوی خودش قرار داده و او را از ماسوای خود منقطع می‌نماید. راغب اصفهانی نیز در مفردات آورده است، «زور: الزَّوَارُ أَعْلَى الصَّدْرِ وَ زُرْتُ فُلَانًا تَلْقَيْتَهُ بِزُورِي أَوْ قَصَدْتُ زُورَهُ نَحْوَ وَجْهَتِهِ؛ زور به بالای سینه می‌گویند و فلانی را زیارت کردم، یعنی با بالای سینه‌ام او را ملاقات

کردم یا اینکه قصد نمودم بالای سینه او را (یعنی او را بینم چرا که انسان همیشه سر و بالای سینه مخاطب و زائر را زیارت می‌کند و به پای طرف کاری ندارد) هنگامی که به سویش توجه نمودم.» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ذیل واژه زور؛ حسینی، بی‌تا: ۷) در ریشه این واژه مفهوم میل و گرایش نهفته است؛ گویی زیارت‌کننده از دیگران روی گردانده و به سوی زیارت‌شونده تمایل پیدا کرده است و نیز در معنای زیارت، قصد اکرام زیارت‌شونده و انس گرفتن با او نیز نهفته است. (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۹: ۱۵، ۴۳۹) جوادی آملی می‌نویسد: «زیارت از ریشه زور است. اصل این واژه به معنای میل و عدول از چیزی است و دروغ را از آن جهت، زور گفته‌اند که مایل و منحرف از راه حق می‌گردد.» (جوادی آملی، ۱۳۸۲: ۱، ۲۳) در جایی دیگر نیز زیارت را عبارت از تمایل آورده؛ خواه از دور باشد یا از نزدیک و خواه با گرایش قلبی و قصد هم همراه باشد یا نه و اعم از اینکه با اکرام و تعظیم مزور همراه باشد یا نه؛ از این رو در مورد میل و گرایش عنصری مادی همانند خورشید که هیچ‌یک از خصایص فوق در آن نیست، نیز در قرآن کریم از واژه «زور»، که به معنای میل کردن است، استفاده شده است. در قصه اصحاب کهف آمده است که خورشید هنگام طلوع، از جانب راست اصحاب کهف عبور می‌کرد و هنگام غروب، از ناحیه چپ افول داشت و این عامل سلامت و صحت آنان می‌شد: «و آفتاب را می‌بینی که چون بر می‌آید، از غارشان به سمت راست مایل است و چون فرو می‌رود، از سمت چپ دامن بر می‌چیند. (کهف/۱۷)» (جوادی آملی، ۱۳۸۲: ۱۹)

۲-۱- زیارت در اصطلاح دینی

اصطلاح زیارت در آموزه‌های اسلامی، توجه و تمایلی است که علاوه بر میل و حرکت حسی، قلب هم به آن گرایش پیدا کرده و نسبت به مزور هم با اکرام و تعظیم قلبی و انس روحی همراه می‌باشد؛ چنان که در دعای «اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنْ زَوَارِكِ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۸۱، ۳۷۷) آمده و به معنای قصدکنندگان به سوی او و پناه‌آوردندگان به درگاهش تفسیر شده است. بدیهی است که چنین معنا و حقیقتی حضور واقعی و اصیل زائر در نزد مزور را به همراه دارد و از این رو اگر زیارت به «حضور زائر در نزد مزور» معنا شد، این تعریف به لازم معناست؛ البته لازم بین و حتمی آن معنا. (جوادی، ۱۳۸۵: ۲۱-۲۰) بنابراین، زیارت واقعیتی اصیل است و هرگز یک پندار خیالی و تهی از واقعیت نیست و اساساً همین نگاه هستی‌شناسانه به معنا و حقیقت زیارت است که راه درست فهم چیستی زیارت و ماهیت پیچیده آن را هموار می‌کند؛ زیرا گرچه معنای شرح الاسمی

زیارت آسان و گفتن آن روان است، لیکن معنای حقیقی آن با حقایق و معارفی همراه است که باید به تدریج آنها را آموخت؛ زیرا به صورت یک قاعده کلی هر حقیقتی که میزان تأثیر کمی و کیفی آن گسترده و عمیق باشد، ضرورتاً از معنا و لبّ بیشتری برخوردار است و زیارت از این مقوله است. (جوادی، ۱۳۸۵: ۲۱)

۱-۳- مفهوم امامزاده

امامزاده در لغت به معنای فرزند یا نوه یکی از امامان (عمید، ۱۳۷۸: ۱، ۲۲۹) در اصطلاح از نظر ذکر احوال و اراده محل، به «مدفن و مزار متبرک آنان و بزرگان سادات که در سراسر شهرها و روستاهای ایران پراکنده است»، اطلاق می‌گردد. (صدر حاج سید جوادی، ۱۳۷۹: ۲، ۳۹۲) عباراتی که برای تعریف امامزاده هستند و در هر لغت‌نامه‌ای می‌توان یافت از این قبیل می‌باشند. امامزادگان سادات شیعه علوی بودند که تا پایان خلافت عباسی در نبرد با ستم خلافت و سلطنت برای دست یافتن به عدالت و دفاع از حق مردم به شهادت می‌رسیده‌اند و سپس در بین اعتقاد و ارادت مردم جای می‌یافتند. (افتخارزاده، ۱۳۷۳: ۳۳) و از این رو مزار امامزادگان همواره بهترین جایگاه درخشش ایمان و صعود مردم به قله حق بوده است. محدث قمی در رابطه با امامزادگان می‌نویسد: «امامزادگان عظام و شاهدگان عالی مقام که قبورشان محل فیوضات و برکات و موضع نزول رحمت و عنایت الهیه است، ملاذ در ماندگان و ملجأ واماندگان و پناه مظلومان که از بسیاری از آنان کرامات مشاهده شده، لکن پوشیده نماند امامزاده‌ای که انسان با اطمینان خاطر برای درک فیوضات و کشف کربات برای زیارتش بار سفر ببندند، باید اول دو مطلب را درست کرده آن‌گاه قصد زیارت کنند: اول اینکه جلالت قدر صاحب آن مرقد را علاوه بر شرافت، نسب او از کتاب‌های احادیث و انساب و تواریخ بداند. دوم معلوم بودن قبر آن بزرگوار و صحت نسب قبر به او که جمع بین این دو بسیار کم است.» (صحفی، ۱۳۷۸: ۵۶)

۱-۴- مفهوم واژه فرهنگ

فرهنگ واژه‌ای فارسی و در فرهنگ لغات دارای معانی متعددی می‌باشد که مرکب از دو جزء «فر» و «هنگ» است. فر به معنای شکوه و عظمت است و اگر به عنوان پیشوند به کار رود، به معنای جلو، بالا، پیش و بیرون است و هنگ از ریشه اوستایی سنگ به معنای کشیدن، سنگینی و وقار است. این واژه مرکب دارای معانی متعددی می‌باشد؛ مانند علم و دانش و ادب. (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه فرهنگ) تربیت، معرفت، مجموعه آداب و رسوم و آثار علمی و ادبی یک ملت، (معین، ۱۳۷۱: ۲، ۲۵۳۸) نیکویی

پرورش، بزرگی، فضیلت، شکوهمندی، هنر، حکمت، عقل، شاخ درختی که در یک زمین خوابانند و بر آن خاک ریزند، آموزش و پرورش. (نفیسی، بی تا: ۴، ۲۵۵۷) با توجه به اینکه کلمه «فرهنگ» به جای کلمه (Culture) به کار می رود، لازم است قبل از بیان تعریف اصطلاحی فرهنگ، به واژه (Culture) اشاره شود. واژه (Culture) از زبان کلاسیک و شاید پیش از کلاسیک لاتین ریشه گرفته که به معنای کشت و کار یا پرورش بوده است. مفهوم (Culture) دیرگاهی نیست که در مورد جوامع بشری و تاریخ به کار گرفته شده و احتمالاً در سال ۱۷۵۰م نخستین بار در زبان آلمانی به این معنا به کار رفته است. بدین سان اصطلاح (Culture) از آغاز، اندیشه بهگشت و پیشرفت به سوی کمال را به دقت در بر داشته و هنوز نیز این معنا را در کاربردهای بسیار، چه عامیانه و چه روشنفکرانه، حفظ کرده است. (آشوری، ۱۳۵۷: ۲۸-۲۶) استاد جعفری تعریفی جامع برای فرهنگ بیان می کنند: «فرهنگ عبارت است از کیفیت یا شیوه بایسته و شایسته برای آن دسته از فعالیت های حیات مادی و معنوی انسان ها که مستند به طرز تعقل سلیم و احساسات تصعید شده آنان در حیات معقول تکاملی باشد.» (جعفری، ۱۳۷۳: ۲) علی رغم تعاریف متعدد و متنوع که از فرهنگ ارائه شده است و بدون پرداختن به اختلافات پایان ناپذیر نظریه پردازان و جامعه شناسان درباره مفهوم فرهنگ می توان تعریفی را بیان کرد که تقریباً تمامی کسانی که به این مفهوم پرداخته اند، بر آن توافق دارند: «فرهنگ مجموعه ای از پیشنهادها، گرایش ها و رفتارهای مادی و معنوی افراد یک جامعه است که از نسلی به نسل دیگر منتقل می شود.» (نوبد، ۱۳۷۴: ۱۴)

۲- جایگاه زیارت در اسلام

۱-۲- زیارت در قرآن

۱- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتِغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾؛ ای اهل ایمان، از خدا پروا کنید و دستاویز و وسیله ای [از ایمان، عمل صالح و آبروی مقربان درگاهش] برای تقرب به سوی او بجوید و در راه او جهاد کنید تا رستگار شوید. (مائده/۳۵) شفیع قراردادان و طلب کردن از شخصیت های بزرگ امری عقلی و فطری است. زائر بر اساس همین حالت طبیعی که در نهان اوست، مظاهر رحمت الهی را به عنوان شفاعت و وسائط، دربارگاه قدس الهی قرار می دهد. شفیع قرار دادن مقربین الهی و اولیاء، هیچ گونه منع عقلی و نقلی ندارد، بلکه بر اساس این آیه به مومنان دستور داده شده به این کار مبادرت کنند. (طباطبایی، ۱۳۹۷: ۳، ۲۸)

۲-۲. فضیلت زیارت در روایات

در روایات اهل بیت (علیهم السلام) با مضامین مختلف به زیارت قبور امامان معصوم اشاره شده است که بخشی از آن کلی و مربوط به همه ائمه و بعضی از آن مخصوص یک یا چند امام معصوم است. از این روایات می‌توان این‌گونه برداشت کرد که اگر انسان بخواهد به عهد خود در مقابل ائمه وفا کند، باید به زیارت مزارشان رود و چنانچه کسی با میل و رغبت قلبی به این زیارت برود و برحق بودن آنان را تصدیق نماید، در روز قیامت مشمول شفاعت آنان واقع می‌شود. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۹۷، ۱۱۶) همان‌طور که در روایتی از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می‌خوانیم: «کسی که من یا یکی از فرزندانم را زیارت کند، روز قیامت به زیارت و دیدار او خواهیم رفت و از هراس‌ها و وحشت‌های آن نجاتش خواهیم داد.» (حرعاملی، بی‌تا: ۱۴، ۳۳۲) در روایت دیگری امام صادق از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) نقل می‌کنند که خطاب به حضرت علی (علیه السلام) فرمود: «خداوند قبر تو و قبور فرزندان تو را بقعه‌هایی از بقاع بهشت قرار داده، به گونه‌ای که با تحمل انواع آزارها و مشکلات، قبور شما را تعمیر می‌کنند و فراوان به زیارت آن قبور می‌روند؛ همه اینها به نیت تقرب به خدا و به جهت علاقه شدیدی است که به من دارند. اینان مخصوص شفاعت من و وارد بر حوض کوثر من و فردای قیامت، زوآر من در بهشت خواهند بود. یا علی، کسی که قبورتان را مرمت کند و با آن پیمان ببندد، گویا سلیمان بن داود را در بیت المقدس یاری کرده است و کسی که قبورتان را زیارت کند، ثواب حج به او داده می‌شود و به گونه‌ای از گناهانش خارج می‌شود که گویا تازه از مادر متولد شده. پس بر تو و دوستان و محبان بشارت باد به نعمت‌هایی که هیچ چشمی آن را ندیده و هیچ گوشی آن را نشنیده و بر قلب هیچ بشر خطور نکرده است...» (طوسی، ۱۴۱۰: ۶، ۴۵۰) در روایتی دیگر نیز از پیامبر گرامی آمده که از شهادت اهل بیتش خبر داد و وقتی فرزندش حسین (علیه السلام) از زائرین قبور آنها سؤال می‌کند، ایشان در جواب می‌فرماید: «آنان طوایفی از امت من هستند که شما را زیارت می‌کنند و از آن برکت می‌جویند و شایسته است بر من که در روز قیامت به سراغشان بروم تا از مشکلات آن روز و از گناهان رهایشان سازم و خداوند آنان را در بهشت جای دهد.» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۹۷، ۱۱۸) در جایی دیگر نیز از امام کاظم (علیه السلام) درباره بافضیلت‌ترین زیارت سؤال می‌شود و حضرت می‌فرماید: «زیارت و دوستی اولین ماه، زیارت و دوستی آخرین ماست و زیارت و ولایت آخرین»

ما زیارت و ولایت اولین ماست (و فرقی بین ما وجود ندارد) و هرکسی حاجتی از یکی از اولیای ما را برآورده کند، گویا حاجت همه ما را برآورده ساخته است...» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۹۷، ۱۲۰) از این روایات به خوبی می‌توان فضیلت زیارت و رفتن به قبور ائمه و اولیای دین را درک کرد.

۲-۳- ارکان و ماهیت زیارت

زیارت از سه رکن تشکیل شده است: زائر؛ یعنی شخصی که میل و گرایش به چیزی یا کسی دارد. مزور؛ یعنی شخص یا چیزی که میل به سوی اوست. و خصیصه‌ای درونی به نام گرایش قلبی که با تعظیم و تکریم و احترام گذاشتن و انس گرفتن با مزور همراه است. پرواضح است که هر چه ارکان سه‌گانه فوق از بنیان و اساس محکم‌تری برخوردار باشد، حقیقت زیارت و آثار آن نیز عینی‌تر و ظاهرتر خواهد بود؛ به عبارت دیگر، اگر زائر از معرفت و ایمان و کمالات وجودی والاتری برخوردار باشد و همچنین اگر مزور شخصیتی رثانی و مؤثر در نظام هستی باشد یا اگر تصمیم و قصد با کمال معرفت و جدیت و اراده جزمی همراه باشد، قطعاً جلوه کامل‌تری از زیارت عرضه می‌شود و حتماً تأثیرات چشمگیر و گسترده‌ای خواهد داشت و برعکس، هرچه این ارکان سه‌گانه به ضعف و سستی گراید و از توان و صلاحیت لازم برخوردار نباشد، معنا و حقیقت زیارت و آثار آن نیز ضعیف و سست خواهد بود. (واعظ جوادی، ۱۳۸۵: ۲۱)

۲-۳-۱- زیارت؛ ارتباط قلبی

در دین مبین اسلام پس از توحید و رسالت بر هیچ عملی به اندازه ارتباط و اتصال و دوستی با اهل بیت (علیهم السلام) تأکید و اصرار نشده؛ چنان‌که هیچ عداوت و دشمنی هم در مقیاس الهی بیش از خصومت و خشونت نسبت به سفرای باری تعالی و اوصیای آنها نبوده است. زیارت تفسیر این ارتباط و تبیین و تحقق آن اتصال است و به همان میزانی که ایجاد آن اتصال و تحکیم آن رابطه در هندسه معرفتی اسلام ضروری و مهم است، زیارت هم از راه‌های عملی و راه تحقق آن رابطه است که ضروری و مهم خواهد بود و از این رو همان‌طور که ایجاد و تحکیم این رابطه موجب خردمندی در دنیا است: ﴿إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ سبب نیک‌بختی در آخرت نیز هست: ﴿لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ﴾ (واعظ جوادی، ۱۳۸۵: ۴۴) مقوله زیارت هم از این قانون عام مستثنی نیست و هدف غایی زائر در زیارت نیز، خدا و تقرب به ساحت الوهی است. مراد از هدف بودن خداوند در زیارت و تقرب به سوی حضرت حق همانا تخلُّق به اخلاق الهی و تحصیل کمالات

ربوبی است: «تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۵۸، ۱۲۹) مزور حقیقی خداوند متعال است و هدف زیارت، زنده شدن فضایل و خصلت‌های والای آن مزور در زائر و دوری جستن و برائت از بدها و بدی‌هاست؛ از این رو تمامی فعالیت‌های عبادی که به انسان جهت الهی می‌دهد، خود زیارت الله است. (واعظ جوادی، ۱۳۸۵: ۷۵) از جمله مواردی که در زیارت‌ها و حتی هنگام قرائت اذن دخول توجه خاصی دارد، بیان زنده بودن و توجه ایشان به زائر است؛ چنان که در بعضی زیارت‌نامه‌ها می‌خوانیم: «أَعْلَمُ أَنَّ رَسُولَكَ وَخُلَفَاءَكَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ أَحْيَاءٌ عِنْدَكَ يُرْزَقُونَ يَرَوْنَ مَقَامِي وَيَسْمَعُونَ كَلَامِي وَيُرْذُونَ سَلَامِي ... اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَقِدُ حُرْمَةَ صَاحِبِ هَذَا الْمَشْهَدِ الشَّرِيفِ فِي غَيْبَتِهِ كَمَا أَعْتَقِدُهَا فِي حَضْرَتِهِ» (واعظ جوادی، ۱۳۸۵: ۳۷) این به سبب آن است که ائمه اطهار (علیهم السلام) انسان‌هایی هستند که از درجه وجودی خاصی برخوردار می‌باشند.

۲-۳-۲- زیارت؛ محبت و شیدایی

زیارت نشانی از شوق و اشتیاق درونی زائر و نیز نمودی از محبت و شیدایی اوست؛ زیرا در درون زیارت، اکرام و انس‌گیری نهفته است. بدیهی است که این ارتباط قلبی و محبت اوست که زائر را به زیارت می‌کشاند. خداوند دوستی پیامبر و خاندانش را اجر رسالت قرار داده است: ﴿قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى﴾ (شوری/۲۳) بنابراین زائر با حضور در مزار اهل بیت (علیهم السلام) به این ندا پاسخ می‌گوید. برای شخص عاشق نه تنها خود محبوب، بلکه هر چیزی که رنگ تعلق و رایحه انتساب به او را دارد، مطلوب و جاذبه‌دار است؛ لذا فرد عاشق خدا، دوستدار پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت (علیهم السلام)، همواره مشتاق زیارت خانه خدا، مزار، مرقد و شهر و دیار اولیای او نیز می‌باشد. علامه امینی نیز در این باره می‌نویسد: «اگر مدینه منوره، حرم محترم الهی شمرده شده و در سنت نبوی، برای مدینه و خاکش و اهلس و مدفونان آنجا، ارزش‌های فراوان بیان شده است، به سبب همان انتساب به خدا و پیامبر (صلی الله علیه و آله) است و بر مبنای همین اصل، هر چیز دیگری هم که نوعی تعلق و انتساب به پیامبران، اوصیاء، اولیای الهی، صدیقین و شهدا و افراد مؤمن دارد، ارزش پیدا می‌کند و شرافت می‌یابد.» (پورامینی، ۱۳۹۳: ۲۱-۲۲)

۲-۳-۳- زیارت؛ تجدید پیمان با معصومان

زیارت، بیعت دوباره زائر با امام است که در متون زیارتی بر این نکته تصریح شده و زائر، خدا و امام را به گواهی می‌گیرد که به این عهد وفا کرده است؛ به این معنا که همه

شیعیان ابتدا با امام خود بیعتی پایدار بسته‌اند و وقتی به زیارت آنان مشرف می‌شوند، این بیعت را یادآوری می‌کنند و تأکید دارند که بر آن پایبند هستند. در زیارتی که مرحوم کلینی، از امام هادی (علیه السلام) نقل کرده است، در زیارت سیدالشهدا (علیه السلام)، پس از سلام و درود بر آن حضرت، دستور می‌دهد که نام یکایک ائمه را یاد کن و بگو: «أَشْهَدُ أَنْكُمْ حُجَّجُ اللَّهِ ... اَكْتُبُ لِي عِنْدَكَ مِيثَاقًا وَ عَهْدًا إِنِّي آتِيْتُكَ مُجَدِّدًا المِيثَاقِ، فَأَشْهَدُ لِي عِنْدَ رَبِّكَ» سید رضی نیز در دستورالعملی که درباره زیارت پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) دارد، با استفاده از همین نکته می‌گوید: پس از زیارت آن حضرت می‌گویی: «خدایا، این زیارت را نزد خودت بیعتی پس‌ندیده و پیمانی استوار قرار بده؛ پیمانی که حیات و مماتم، زندگی و مرگم بر این پیمان و در وفاداری به آن باشد و بر همین میثاق هم مرا در قیامت برانگیزی.» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۹۷، ۱۶۲) در زیارت‌نامه‌ها، این فرزاه، مسلمانان را در پیوندی معنوی و ارتباطی عمیق با اولیای دین قرار می‌دهد و یک زائر، احساس می‌کند که در مسیر حرکت ائمه و خط جهادی امام حسین (علیه السلام) است. این بیعت، تنها یک تکریم یا احترام‌گزاری ظاهری نیست، بلکه مسئولیت‌سنگینی را به گردن می‌نهد، که حدّ و مرز و قلمرو آن، تا دامنه قیامت هم کشیده می‌شود. وقتی ائمه دین، امام جهاد و اسوه شهادت‌اند، زیارتی هم که پیمان با این پیشوایان مجاهد و شهید باشد، حضور در میدان مبارزه و درگیری و فداکاری را می‌طلبد و این، جز در سایه اعلام آمادگی از سوی زائر، برای جانبازی در این راه، میسر نیست. به همین جهت، عنصر «شهادت‌طلبی» را که در پی همین نکات مطرح است، نباید از نظر دور داشت.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۲-۳-۴- زیارت؛ پرورش‌دهنده روح و روان انسان

حضور مردم در اماکن زیارتی تأثیر بسیاری در آبادی و عمران آن مناطق دارد. از همین رو این عمل زائر را که موجب آبادی آن مکان می‌شود، عمره نامیده‌اند. صاحب جواهر در ابتدای کتاب العمرة در تعریف عمره می‌فرماید: «و هي لغة الزيارة أخذاً من العمارة، لأنّ الزائر يعمر المكان بزيارته.» (طریحی، ۱۴۰۸: ۱، ۳۰۴) یکی از خواص زیارت برطرف کردن افسردگی‌ها و استرس‌ها و مشکلات روحی زائر است. زائر امام را پناه خود و بزرگ‌ترین شفیع به درگاه خداوند می‌داند. بنابراین با کمال خلوص و یکرنگی، اسرار و مشکلات خودش را با امام در میان می‌گذارد و معتقد است که او یک شفیع مقرب در درگاه خداست، لذا در مقابل او گریه می‌کند، اسراری را که از نزدیک‌ترین

کسان خودش می‌پوشاند، در مقابل امام می‌گوید و این مسائل تأثیر کلی در رفع افسردگی‌ها دارد، نیرو و نشاط را افزایش می‌دهد و اعصاب او را آرامش می‌بخشد.

۳- انواع زیارت

۱-۳- زیارت ائمه

روایت‌های فراوانی از ائمه به ما رسیده که استحباب زیارت اهل قبور، مخصوصاً زیارت ائمه اطهار (علیهم السّلام)، را می‌رساند و از وظایف شرعی هر فرد مؤمن می‌داند که به زیارت این اولیای الهی اهتمام داشته باشد؛ چنان که در حدیثی از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) آمده است: «مَنْ زَارَ قَبْرِي بَعْدَ مَوْتِي كَأَنَّ كَمَنْ هَاجَرَ إِلَيَّ فِي حَيَاتِي فَإِنَّ لَمْ تَسْتَطِيعُوا فَابْتَغُوا إِلَيَّ بِالسَّلَامِ فَانَّهُ يَبْلَغُنِي؛ هر کس قبر مرا بعد از مردنم زیارت کند، مانند کسی است که به جانب من در زندگیم هجرت کرده باشد. پس اگر نمی‌توانید به زیارت من بیایید، به طرف من سلام بفرستید که به من می‌رسد.» (طیب، بی‌تا: ۱، ۲۰۱) در حدیث دیگری نیز آن حضرت می‌فرماید: «هر کس مرا در حیاتم یا پس از مردنم زیارت کند، در روز قیامت شفیع او خواهم بود.» (حمیری، ۱۴۱۳: ۳۱) از امام باقر (علیه السلام) روایت شده که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود: «هر کس من یا یکی از فرزندانم را زیارت کند، روز قیامت او را زیارت خواهم کرد و از وحشت آن روز نجاتش خواهم داد.» (حر عاملی، بی‌تا: ۱۴، ۳۳۶)

۲-۳- زیارت مؤمنان

یکی از آداب مهم دینی و اجتماعی، دیدار مؤمنان در حال زنده بودنشان، سلامتی و بیماری و همچنین پس از مرگ و رحلت از این دنیا است و در احادیث فراوانی راجع به آن تأکید شده و پاداش‌های بسیار برای این عمل خیر بیان گردیده است. در قرآن نیز به این امر مهم اشاره شده است؛ خداوند می‌فرماید: ﴿وَلَا تَصَلُّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ﴾ (توبه/۸۴) عده زیادی از مفسران اهل سنت جمله «لَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ» را عام دانسته و گفته‌اند که «لَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ لَا لِلدَّفْنِ أَوْ لِلزِّيَارَةِ وَالدَّعَا»؛ بر قبر منافق نه برای دفن و نه برای زیارت و دعا درنگ و توقف نکن.» چنان که ابن کثیر می‌گوید: «این که نایستی بر قبر منافق برای استغفار و طلب مغفرت یا دعا برای او این حکمی است که عمومیت دارد و در مورد هر کسی که به نفاق شناخته شود، صادق است.» (ابن کثیر، بی‌تا: ۳، ۴۳۵)

علتی که بر نفاق آنان در آیه ذکر شده بسیار مهم‌تر از مفهومی است که از کلمه منافق فهمیده می‌شود. ﴿إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ﴾ (توبه/۸۴) زیرا آنها به خدا و رسولش کافر شدند و در حالی که فاسق بودند، از دنیا رفتند. پس علت منع توقف این است که اینها به خدا و رسول او کفر ورزیدند و فاسق مردند. لازمه این سخن این است که مؤمنان و مسلمان‌ها مشمول این دو حکم نیستند. در مجمع البیان آمده است: «در این آیه دلالتی است بر این که ایستادن و قیام بر قبر برای دعا عبادتی است مشروع. اگر این‌گونه نبود، خداوند سبحان نهی از آن را به کافر اختصاص نمی‌داد.» (طبرسی، ۱۴۰۸: ۵، ۵۷) ناگفته پیداست که این آیه دلالت بر مشروعیت زیارت می‌کند. خواندن نماز بر مردگان، ایستادن و دعا و طلب مغفرت برای ایشان در سنت پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) بوده است، لذا در این آیه نسبت به این عمل در خصوص کفار و منافقان نهی شده است. شیخ مفید نقل می‌کند: رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در حیات خود، دستور داد که مسلمانان به زیارت قبر حمزه (علیه السلام) بروند و خود آن حضرت پیوسته کنار قبر حمزه و سایر شهدا می‌آمد و پس از رحلت آن حضرت، حضرت فاطمه (علیها السلام) کنار قبر حمزه رفت و آمد می‌کرد و مسلمانان نیز پیوسته این کار را تکرار می‌کردند. (قمی، ۱۳۸۶: ۲۱۹)

امیرالمؤمنین هنگام زیارت قبور در کوفه فرمود: «السلام علیکم یا أهل الدیار من المؤمنین و المسلمین. أنتم لنا سلفٌ فارط و نحن لکم تبعٌ عما قلیلٍ لاجق. اللهم اغفر لنا و لهم و تجاوزنا و عنهم. طوبی لمن أراد المعاد و عمل الحسنات و قنع بالکفات و رضی عن الله عزوجل؛ درود بر شما ای مؤمنان و مسلمانان اهل این خانه‌ها. شما نسبت به ما جلو افتاده‌اید و ما پیروی هستیم که به زودی به شما می‌رسیم. خدایا، ما و آنان را بیامرزد و از خطاهای ما و ایشان درگذرد. خوشا به حال کسی که سرای بازگشت را بخواهد و کارهای نیک کند و به روزی‌گذاری که او را بی‌نیاز گرداند، خرسند شود و از (عطای) خدای راضی گردد». (هیشمی، بی‌تا: ۹، ۲۹۹)

۳-۳- زیارت قبور

روایتی از امام صادق (علیه السلام) نقل شده است که فرمود: «قبور مؤمنان و مؤمنات را زیارت کنید؛ زیرا آنان با شما انس می‌گیرند و وقتی که از آنان دور می‌شوید، دستخوش وحشت می‌شوند.» علت اینکه خوب است به زیارت مؤمنان بروید، این است که آنان در دنیا با شما انس داشتند و هنگامی که شما از آنان دور شدید، چه بسا

حالت وحشت، ارواح آنان را فرا می‌گیرد. پس برای رفع نگرانی و وحشت مردگان، با آنها در تماس باشید. (کلینی، بی‌تا: ۳، ۲۲۸) در روایتی دیگر محمد بن مسلم می‌گوید: به امام صادق (علیه‌السلام) عرض کردم: آیا مردگان را زیارت کنیم؟ فرمود: بله. عرض کردم: آیا وقتی ما به زیارتشان می‌رویم، آنان صدای ما را می‌شنوند؟ فرمود: بله، به خدا سوگند، چنین است. آنان از آمدن شما خبردار و شادمان می‌گردند و با شما انس می‌گیرند. محمد بن مسلم می‌گوید: عرض کردم: وقتی به زیارت ایشان رفتیم چه بگوییم؟ فرمود: بگو: «بار خدایا زمین را از پهلوهایی ایشان دور ساز (کنایه از آن که فشار قبر را از ایشان بگردان) و روان‌هایشان را به سوی خود بالا بپر و از جانب خویش خشنودیت را پیش‌بازشان بفرست و از رحمت، همنشینی برای آنان بگمار که دلتنگی و تنهایی‌شان را مبدل به انس کند و وحشتشان را مبدل به امن ساز؛ چرا که تو بر هر چیز توانایی.» (صدوق، ۱۴۱۳: ۱، ۱۸۱) آنچه گفته شد درباره زیارت قبور انسان‌های معمولی است، ولی بالاتر از آن، زیارت تربت شهیدان است. زیارت تربت مجاهدانی که با خون خویش از دین و اهل‌بیت، شرف و عزت ملتی دفاع کرده و در راه پاسداری از آرمان‌های بزرگ انسانی و الهی جان باخته‌اند، مفهومی فراتر از زیارت قبور عادی دارد.

۴- جایگاه امامزادگان در قرآن و حدیث

خداوند متعال در آیه ۱۱۹ سوره توبه می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾ (توبه/۱۱۹) این آیه با تصریح و با فعل امر، همراهی و مراقبت با اولیاء الهی را برای دوری از هرگونه لغزش و گمراهی توصیه می‌نماید. پیامبر اسلام در تفسیر این آیه می‌فرماید: «من چنان بین خودم و خداوند دوستی و مودت حاصل کردم که هیچ فرشته مقرب و هیچ ملکی و فرستاده‌ای را یارای قدم نهادن در آن عرصه نیست.» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۸، ۳۶۰) امام علی (علیه‌السلام) نیز به جهت متابعت از این رهنمود، خود را بنده‌ای از بندگان محمد (صلی‌الله‌علیه‌وآله) معرفی کرده است. (شریف رضی، ۱۳۷۸: خ ۱۹۲) در روایات مختلفی به ثواب و پاداش زیارت و چگونگی توجه اهل‌بیت (علیهم‌السلام) به زائرانشان در مواقع مورد نیاز اشاره شده است. در برخی از این روایات جدای از بازدید اولیاء الله از زائر در مواقع حساس، وعده‌رهایی و نجات از گناهان و در برخی وعده‌رهایی از هول‌ها و شداید قیامت و همراهی با پیامبر و در برخی، به جهت زیارت مقابر اولیاء وعده بهشت، و درپاره‌ای از روایات وعده شفاعت ذکر شده است و در شماری دیگر اجر و ثواب زائر با اجر و ثواب مهاجرت در دوران پیامبر یکی دانسته

شده است. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۹۷، ۱۴۳-۱۴۰)

اهمیت و جایگاه نوادگان امامان (امامزادگان)، در دین مبین اسلام (خاصه شیعیان) بر کسی پوشیده نیست و نزد مسلمانان دارای جایگاه و اهمیت خاصی است؛ زیرا که خداوند متعال ذریه پیامبر (صلی الله علیه و آله) را گرامی داشته و در قرآن مجید از آنان تجلیل نموده و آنان را خیر کثیر نامیده است. (کوثر/۱) آیات و روایاتی برای پاسداشت فرزندان پیامبر و ائمه اطهار و لزوم ادای دین به آنان وارد شده است. خداوند به پیامبرش امر فرموده تا به پیروان خویش بگوید: ﴿قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ﴾ (شوری/۲۳) حدیث ثقلین نیز از جمله روایات مرتبط با جایگاه خاندان پیامبر در میان امت است. (دیلمی، ۱۳۷۱: ۱، ۱۳۱)

۵- جایگاه امامزادگان در توسعه فرهنگ

با توجه به اهمیت زیارت در فرهنگ اسلامی، مفهوم زیارت از یک سو ارتباط تنگاتنگی با بعد مذهبی جامعه ایران دارد و از سوی دیگر تأثیرات فردی و اجتماعی زیادی بر افراد باقی می‌گذارد. جایگاه مذهبی امامزادگان می‌تواند به عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های توسعه فرهنگی جامعه در فرد فرد افراد جامعه و زندگی اجتماعی ایشان ایفای نقش کند؛ چرا که با توسعه روحی، فردی و اجتماعی تک تک ما در ارتباط است. مهم‌ترین نقش امامزادگان در توسعه فرهنگ عمومی جامعه را در موارد زیر می‌توان تبیین کرد:

۵-۱- توسعه فردی

مذهب و عقاید مذهبی در سلامت روحی و روانی جامعه و فرد بسیار مورد توجه محققان و دانشمندان می‌باشد و منجر به انجام تحقیقات بسیار متعدد و متنوع شده است. از این رو زیارت و دعا در آیین نورانی اسلام از جایگاهی بسیار رفیع برخوردار است و می‌تواند در برطرف ساختن نیازهای معنوی و روحی و روانی انسان نقش سازنده داشته باشد. لذا لازم است این موضوع مورد توجه و اهتمام خاص قرار بگیرد؛ چرا که انسان، امروزه تشنه مفاهیم عمیق فطری و الهی است که متأسفانه در پیچ و خم غفلت‌های زندگی روزمره به تدریج به دست فراموشی سپرده می‌شود. (واعظ جوادی، ۱۳۸۵: ۴۵-۴۴). برخی از کارکردهای فردی فرهنگ زیارت عبارت‌اند از:

۵-۱-۱- گناه زدایی

یکی از اثرات زیارت و همنشینی با مزار ائمه گناه‌زدایی است. هنگامی که گناه اثری تاریک بر دل آدمی می‌گذارد، تمایل انسان به انجام کارهای نیک و پسندیده کاهش می‌یابد و لحظه به لحظه در تاریکی آن غوطه‌ور می‌شود. در حالی که زیارت، بندگی و یاد خدا، وجدان خدایی را در دل انسان زنده نگه می‌دارد و در محبتی که در زیارت وجود دارد، علاقه به انجام کار نیک در انسان بیشتر شده و این امر موجب تقرب به پروردگار و دوری از فساد و شرّ و گناه می‌گردد. چنان که قرآن می‌فرماید: ﴿إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ﴾ (عنکبوت/۴۵) حضرت علی (علیه السلام) در نهج البلاغه پس از اشاره به پاره‌ای از صفات رذیله در رفتار انسانی، از جمله سرکشی، ظلم و تکبر می‌فرماید: از آنجا که بشر در معرض آفات متعدد اخلاقی و بیماری‌های روانی قرار دارد، خداوند متعال هم به وسیله نماز و دعا بندگان مؤمن خود را از گرفتاری در دامان این صفات شیطانی حفظ و حراست می‌کند. (شریف رضی، ۱۳۷۸: خ ۲۳۴) زیارت نیز از این تاثیر خالی نیست؛ چرا که زیارت هم نوعی دعا و ارتباط با خالق است که انسان را از اسارت در تاریکی گناه و صفات شیطانی نگاهداری می‌کند و انسان را به آرامش بی‌منت‌های خود متصل می‌کند؛ چنان که قرآن می‌فرماید: ﴿أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾ (رعد/۲۸)

۵-۱-۲- آرامش روانی

مهم‌ترین مشکل انسان به ویژه در عصر حاضر، اضطراب و افسردگی و عدم آرامش روانی و اطمینان قلبی است. دین به انسان آرامش خاطر می‌بخشد و از دلهره و اضطراب نجات می‌دهد. حضور در حرم امامزادگان تسکین‌دهنده روح آدمی و آرامش خاطر اوست.

۵-۱-۳- برخورداری از لذت‌های معنوی

از دیگر آثار فردی زیارت برخورداری از یک سلسله لذت‌هایی است که غیر از لذت مادی بوده و لذت معنوی نامیده می‌شود. در کنار لذت‌های مادی، نوعی دیگری از لذت‌هاست که با عمق روح و وجدان انسان مربوط است و تحت تاثیر برقراری رابطه با یک ماده بیرونی حاصل نمی‌شود؛ مانند لذتی که از احسان و خدمت به دیگران یا از محبوبیت و احترام یا از عبادت و پرستش خدا نصیب انسان می‌شود که در زبان دین به طعم ایمان یاد شده است. ایمان حلاوتی دارد فوق همه حلاوت‌ها. (مطهری، ۱۳۶۹: ۲)

۴۳) تنها ایمان مذهبی می‌تواند چنین روحیه‌ای را در انسان مؤمن به وجود بیاورد. قرآن می‌فرماید: ﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدَا عَلَيْهِمْ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ (توبه/۱۱۱) امامزادگان که خود منبع فیض و معنویت هستند، تأثیر بسزایی در تزریق لذت‌های معنوی در جان و روح مردم دارند.

۵-۱-۴- کاهش ناراحتی‌ها

زندگی بشر در کنار خوشی‌ها و شیرینی‌ها، رنج‌ها و شکست‌ها، از دست دادن‌ها و ناکامی‌ها جریان دارد. پاره‌ای از حوادث جهان مانند پیری و برخی بیماری‌ها قابل پیشگیری و علاج نیست که این قبیل امور انسان را رنج می‌دهد و گرفتار ناراحتی و اضطراب می‌کند. ایمان مذهبی در انسان نیروی مقاومت می‌آفریند و با تفسیر درست تلخی‌ها، آن را شیرین می‌گرداند. مؤمن با اعتقاد به رستاخیز باور دارد هر درد و رنجی که از ناحیه طبیعت یا دیگران به انسان می‌رسد، آفریدگار متعال به گونه‌ای دیگر آن را جبران خواهد کرد. ایمان مذهبی اموری چون چنگال وحشتناک مرگ را، به وسیله‌ای برای بازگشت به سوی خداوند و برخورداری از نعمت‌های ابدی خداوند مبدل می‌سازد و بدین ترتیب نه تنها آن را تحمل‌پذیر بلکه به پدیده‌ای شیرین تبدیل می‌کند. (مطهری، ۱۳۶۹: ۲، ۴۸)

ایمان به خدا و یاد او ناراحتی‌ها را بر طرف می‌سازد؛ چنان‌که ترک یاد خدا زندگی را ناگوار و تلخ می‌کند: ﴿وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى﴾ (طه/۱۲۴) و یلیام جیمز معتقد است قدرتی که دین برای تحمل مصایب به انسان می‌دهد، هرگز از عهده اخلاق برنمی‌آید؛ زیرا شور و حرارتی که با اعتقاد به دین در انسان حاصل می‌شود، هرگز از عهده اخلاق برنمی‌آید. (جیمز، ۱۳۶۷: ۱۸۷) بنابراین حضور در زیارتگاه‌ها و به طور کلی اماکن مقدس یا شرکت در مراسم مذهبی جمعی، سبب می‌شود که فرد در هماهنگی با محیطی که در آن قرار گرفته، برای لحظاتی تضادهای درونی و روانی خویش را فراموش کند و همچنین باعث کاهش اضطراب و عصبانیت و اختلالات روانی شود. (واعظ جوادی، ۱۳۸۵: ۴۵-۴۴)

۵-۲- توسعه اجتماعی

امامزادگان در شهرها پایگاه‌هایی مهم ایجاد می‌کنند؛ در ایران نیز اهمیت مذهبی این ساختمان‌ها فراتر از اهمیت مسجد جامع است. حتی در مواردی امامزاده‌ها از چنان

اعتباری برخوردار هستند که در بسیاری از موارد دلایل عمده تأسیس اولیه یا توسعه بعدی شهرها به شمار می‌آیند. یک مثال بارز از این دست، شهر بزرگ مشهد، دومین شهر بزرگ ایران است که در اوایل قرن نهم میلادی روستایی به نام سناباد بود. (قصابیان، ۱۳۷۷: ۸۰) یا کربلا که ابتدا دشتی خشک بود و کم‌کم با وجود زوار و اقامت آنها در حوالی آن تبدیل به شهر شد. با توجه به اینکه زیارت در فرهنگ اسلامی - ایرانی دارای اهمیت ویژه‌ای می‌باشد. مفهوم زیارت از یک سو ارتباط تنگاتنگی با بعد مذهبی جامعه ایران دارد و از سوی دیگر آثار اجتماعی زیادی بر جامعه باقی می‌گذارد. از جمله آثار زیارت، تقویت روحیه "امید" در جامعه است. (چهاربالش، ۱۳۸۹: ۱۲) در حقیقت گردش زیارتی می‌تواند به عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های توسعه اجتماعی ایفای نقش کند؛ چرا که با توسعه روحی، فردی و اجتماعی تک‌تک ما در ارتباط است و از این منظر گردشگری زیارتی نیازمند برنامه‌ریزی دقیق‌تر است تا بتوانیم از این مسیر منافع اجتماعی آن را به حداکثر برسانیم. با گذشت زمان امامزاده‌ها و قبور سادات به بخش مهمی از فرهنگ اسلامی - ایرانی تبدیل شده است و هم‌اکنون حتی قبور آنها خود به مهم‌ترین مرکز تجمعات اجتماعی جامعه ایران و بازتولید مراسم‌های مذهبی - آئینی تبدیل شده است. موضوع گردشگری زیارتی یک موضوع چندوجهی است که از یک سو به عنوان یک امر مذهبی مورد توجه قرار دارد و از سوی دیگر بسیاری از مردم روح و جان خود را با گردشگری زیارتی پالایش می‌کنند و این امر از مهم‌ترین وجوه گردشگری زیارتی است و حتی لازم است که با ترویج صحیح مبانی زیارت و تقرب به ائمه، آثار فرهنگی و معنوی این زیارت‌ها را افزایش دهیم تا بتوانیم آثار اجتماعی آن را در تمامی ابعاد اجتماعی بسط دهیم (چهاربالش، ۱۳۸۹: ۱۲) پس زیارت، یک مفهوم و برنامه دینی است و مبانی، اصول و آداب آن در متن دین مقدس اسلام ارائه شده است. با وجود اینکه در حال حاضر دامنه استفاده‌کنندگان از برنامه‌های زیارت به حوزه‌های برون‌دینی هم بسط پیدا کرده است، ولی خاستگاه اصلی آن معارف توحیدی می‌باشد.

۳-۵- نقش مکان‌های زیارتی در همبستگی اسلامی

یکی از ابعاد راهبردی زیارت، تقویت همبستگی و اتحاد مسلمانان با یکدیگر، در برابر فرهنگ غربی و مداخلات دشمنان اسلام است. (دکمجیان، ۱۳۹۵: ۹۲۶) کشورهای اسلامی می‌توانند از ظرفیت‌هایی که مکان‌های زیارتی در اختیارشان می‌گذارند، در مقابل توطئه‌های تفرقه‌انگیز دشمنان جهان اسلام استفاده کرده و موجب همبستگی و

اتحاد خود شوند و عزت و احترام مسلمانان و کشورهای خود را دوباره احیا کنند. اسلام خود را به عنوان یک دین جامع و دارای برنامه و طرح کامل از نظم اجتماعی و به عنوان شیوه‌ای برای زندگی عالی معرفی می‌کند. این دین بر پایه مجموعه‌ای از قوانین و اصولی استوار است که به صورت ابدی، از سوی خدا و مستقل از خواسته‌های پیروان آن تعیین شده است. بنابراین اسلام نقش مهمی در زندگی مسلمانان ایفا کرده و این نقش همچنان ادامه خواهد داشت. (دکم‌جیان، ۱۳۹۵: ۲۴۶) همچنان که امام خمینی به کرات اعلام کرده است که حج یک رویداد کاملاً سیاسی است؛ زیرا احکام اسلام، محدود به رابطه خصوصی میان انسان و خدا نیست؛ بلکه به منش حکومت و تعهد حاکم به اجرای وظیفه تاریخی خود، در جاری کردن قانون اساسی در زندگی مردم نیز گسترش می‌یابد. (فولر و لسر، ۱۳۸۴: ۱۲۳) این امر خود باعث ارتباط، همبستگی و اتحاد کشورهای اسلامی می‌شود که آثار و نتایجی را به دنبال خواهد داشت. این موضوع را می‌توان در اندیشه امام خمینی یافت و در قالب چند محور بیان کرد: بازگشت مجد و عظمت مسلمانان، پیروزی مسلمانان بر دشمنان، استقلال کشورهای اسلامی و آسیب‌ناپذیر شدن مسلمانان (زنگنه، ۱۳۷۹: ۴۱۷۶)

اسلام علاوه بر کنگره سراسری سالانه در مکه معظمه و عتبات عالیات توانسته است همواره گردهمایی‌های مذهبی، فرهنگی و اقتصادی دیگری را نیز برگزار کند. مکان‌های زیارتی جهان اسلام از ارزش‌های والای مذهبی و فرهنگی در بین مسلمانان برخوردار هستند و به عنوان تداعی‌کننده چنین بار احساسی برای مسلمانان، می‌توان با استفاده و تقویت این بار احساسی اتحاد و انسجام را بین مسلمانان و کشورهای اسلامی تقویت کرد.

نتیجه‌گیری

زیارت امامزادگان تأثیر بسزایی در زنده نگه‌داشتن فرهنگ زیارت دارد. زیارت ناخودآگاه روح توحید و یگانه‌پرستی را در درون انسان زنده می‌کند و او را با مقام محمود و پسندیده انبیاء و پیامبران و اولیای الهی آشنا می‌سازد و آن‌ها را به ما معرفی می‌کند. انسان را به عدالت‌خواهی، حق‌گویی و حق‌محوری رشد می‌دهد و او را ظلم‌ستیز و بیزار از ظالم و ستمگر می‌پروراند. زیارت، روح انسان را لطیف می‌کند و از طرفی دیگر او را باطل‌شکن و کفرستیز می‌سازد. صفات عالی در جان انسان می‌دمد و ریشه‌های ردآیل

اخلاقی، بدی‌ها و ناپاکی‌ها را از آن بیرون می‌کشد. از جمله آثار پر خیر و برکت و قابل توجه زیارت و حضور در کنار بارگاه نورانی و مطهر پیامبر اکرم و اهل بیت و خاندان ایشان، قرائت زیارت‌نامه‌ها است که سبب آشنایی بیشتر با مکتب شیعه و اسلام راستین می‌شود. این زیارت‌نامه‌ها لبریز از مطالب عالی و مفاهیم فاخری است که گویا روح وحی در آنها نهفته است. از سوی دیگر این زیارت‌ها باعث می‌شود که روح و قلب مردم در جامعه بیشتر به یکدیگر نزدیک شود. گناه‌زدایی، آرامش روانی، برخورداری از لذت‌های معنوی، کاهش ناراحتی‌ها، توسعه اجتماعی و همبستگی اسلامی از مهم‌ترین آثار توسعه فرهنگ زیارت در جامعه اسلامی است.

کتابنامه

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- آشوری، داریوش، ۱۳۵۷: تعریف‌ها و مفهوم فرهنگ، تهران: مرکز اسناد فرهنگی آسیا.
- ۳- ابن فارس، احمد، ۱۴۲۹: معجم مقاییس اللغة، تصحیح: محمد عوض مرعب و دیگران، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ۴- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، بی‌تا: تفسیر القرآن العظیم، تحقیق: محمدحسین شمس‌الدین، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ۵- ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۱۴: لسان العرب، بیروت: دارصادر، چاپ سوم.
- ۶- افتخارزاده، محمود، ۱۳۷۳: «درآمدی بر مزارها: کانون‌های معنوی اسلام در ایران»، مجله وقف میراث جاویدان، سال دوم، شماره ۷.
- ۷- پورامینی، محمدباقر، ۱۳۹۳: منزلت زیارت: ویژگی‌ها و آداب زیارت امام رضا علیه السلام، مشهد: آستان قدس رضوی.
- ۸- جعفری، محمدتقی، ۱۳۷۳: فرهنگ پیرو فرهنگ پیشرو، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۹- جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۲: ادب فنای مقربان، قم: نشر اسراء، چاپ سوم.
- ۱۰- جوادی، مرتضی، ۱۳۸۵: فلسفه زیارت و آیین آن، قم: نشر اسراء، چاپ سوم.
- ۱۱- چهاربالش، مریم، ۱۳۸۹: «گردشگری زیارتی بستر توسعه اجتماعی»، روزنامه جام جم، دوشنبه ۲۳ اسفند، شماره ۳.
- ۱۲- حر عاملی، محمد بن حسن، بی‌تا: وسائل الشیعه، تحقیق: مؤسسه آل‌البیت، قم: مؤسسه آل‌البیت.
- ۱۳- حسینی، سیدمحمد، بی‌تا: مباحثی پیرامون زیارت، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- ۱۴- حمیری، عبدالله بن جعفر، ۱۴۱۳: قرب الاسناد، قم: مؤسسه آل‌البیت لإحیاء التراث.

- ۱۵- دکمچیان، هرایر، ۱۳۹۵: جنبش های اسلامی معاصر در جهان عرب، ترجمه: حمید احمدی، تهران: انتشارات کیهان.
- ۱۶- دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۷: لغت نامه دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۷- دیلمی، حسن بن محمد، ۱۳۷۱: ارشاد القلوب، قم: شریف الرضی.
- ۱۸- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲: المفردات فی غریب القرآن، دمشق - بیروت: دار العلم - الدارالشامیه، چاپ اول.
- ۱۹- زنگنه، حمید، ۱۳۷۹: «وحدت کشورهای اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره)»، روزنامه رسالت، ۲ تیر، ش ۴۱۷۶.
- ۲۰- شریف رضی، محمد بن حسین، ۱۳۷۸: نهج البلاغه، ترجمه: سید جعفر شهیدی، تهران: علمی و فرهنگی.
- ۲۱- صابونی، محمدعلی، ۱۳۸۳: صفوه التفاسیر، ترجمه: محمدطاهر حسینی، تهران: نشر احسان.
- ۲۲- صفی، سیدمهدی، ۱۳۷۸: زندگانی حضرت معصومه (ع) و تاریخ قم، قم: بی نا.
- ۲۳- صدر حاج سیدجوادی، احمد و همکاران، ۱۳۷۹: دایره المعارف تشیع، تهران: نشر سعید محبتی.
- ۲۴- صدوق، محمد بن علی، ۱۴۱۳: من لا یحضره الفقیه، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ۲۵- طاهری خرم آبادی، سیدحسن، بی تا: توحید و زیارت، قم: بوستان کتاب، چاپ دوم.
- ۲۶- طباطبایی، محمدحسین، ۱۳۹۷: المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت، مؤسسه الاعلمی، چاپ سوم.
- ۲۷- طبرسی، فضل بن حسن، ۱۴۰۸: مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تحقیق: سید هاشم رسولی محلاتی، بی جا: دارالمعرفه، چاپ دوم.
- ۲۸- طریحی، فخرالدین، ۱۴۰۸: مجمع البحرین، تحقیق: سید احمد حسینی، بی جا: مکتب النشر الثقافه.
- ۲۹- طوسی، محمدبن حسن، ۱۴۱۰: تهذیب الاحکام، بیروت: دارالتعارف.
- ۳۰- طیب، سید عبدالحسین، بی تا: اطیب البیان فی تفسیر القرآن، تحقیق: مؤسسه جهانی سبلین، تهران: کتابفروشی اسلامی.
- ۳۱- عمید، حسن، ۱۳۷۸: فرهنگ فارسی عمید، تهران: امیرکبیر.
- ۳۲- فولر، گراهام و یان لسر، ۱۳۸۴: احساس محاصره ژئوپلیتیک اسلام و غرب، ترجمه: علیرضا فرشچی و علی اکبر کرمی، تهران: دوره عالی جنگ دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه، چاپ اول.
- ۳۳- فیومی، احمد، ۱۴۰۵: مصباح المنیر، قم: دارالهجره.
- ۳۴- فیض، عباس، ۱۳۲۲: انجم فروزان، قم: بی نا.
- ۳۵- قصابیان، محمدرضا، ۱۳۷۷: تاریخ مشهد از پیدایش تا آغاز دوره افشاریه، مشهد: انتشارات انصار.

- ۳۶- قمی، عباس، ۱۳۸۶: سیرت پیامبر اعظم (ع) و مهربان، ترجمه: محمد محمدی اشتهاردی، تهران: نشر مرکز.
- ۳۷- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، بی تا: فروع کافی، بی جا: نشر شیخ محمد آخوندی.
- ۳۸- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳: بحار الانوار، بیروت: دار احیاء التراث الاسلامی.
- ۳۹- معین، محمد، ۱۳۷۱: فرهنگ فارسی معین، تهران: امیرکبیر، چاپ هشتم.
- ۴۰- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۴: مفاتیح نوین، قم: انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب، چاپ اول.
- ۴۱- میلانی، سید علی، ۱۳۹۲: با پیشوایان هدایتگر، قم: انتشارات الحقایق، چاپ سوم.
- ۴۲- نفیسی، علی اکبر، بی تا: فرهنگ نفیسی، تهران: انتشارات امیرکبیر
- ۴۳- نوید، مهدی، ۱۳۷۴: فرهنگ و مقاومت فرهنگی، بی جا: انتشارات مجیا.
- ۴۴- واعظ جوادی، مرتضی، ۱۳۸۵: فلسفه زیارت و آیین آن، قم: نشر اسراء، چاپ سوم.
- ۴۵- هاشمی رفسنجانی، اکبر، ۱۳۸۹: فرهنگ قرآن، قم: بوستان کتاب.
- ۴۶- هیثمی، علی بن ابی بکر، بی تا: مجمع الزوائد و منبع الفوائد، بیروت: مکتبه القدسی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی